

พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา

กรณีศึกษา แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์

Wai Khru Ceremony of Northern Thai Folk Dance:
Case Study Maekru Buariao Rattanamaniporn

รัตนะ ตาแปง, อิงอร จุลทรัพย์ และ สุธาพร นิมขำ

Rattana Tapang Engon Chullasap and Sudaporn Nimkham

มหาวิทยาลัยพะเยา

Phayao University

วันที่รับบทความ : วันที่ 24 พฤษภาคม 2565

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ 20 มิถุนายน 2565

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ 21 มิถุนายน 2565

บทคัดย่อ

พิธีไหว้ครู เป็นพิธีที่แสดงออกถึงความเคารพ และความกตัญญูทวนเวียนที่ต่อครูผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ ด้านใดด้านหนึ่งของผู้เรียนต่อครูบาอาจารย์ และเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาตามรูปแบบของวิชาความรู้ ในแต่ละแขนง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์ ที่มีความแตกต่างในทางปฏิบัติตามจารีต แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ พิธีแบบพื้นบ้าน และพิธีแบบหลวง ซึ่งพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์แบบพื้นบ้านมีความแตกต่างกัน ตามแต่ละภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ ในพิธีไหว้ครูแต่ละภูมิภาคยังสามารถแบ่งตามรูปแบบ ของนาฏศิลป์แต่ละประเภทได้อีก เช่น พิธีไหว้ครูโนราของภาคใต้ พิธีไหว้ครูฟ้อนของภาคเหนือ หรือที่เรียกว่า พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา

การศึกษาพิธีไหว้ครูพื้นบ้านล้านนา กรณีศึกษา แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เป็นการศึกษาจากข้อมูล ทุตัญญุมิ จากสื่อ ภาพเคลื่อนไหว ภาพนิ่ง สื่อบันทึก เอกสาร หนังสือ และตำรา รวมถึงการสัมภาษณ์จากกลุ่มบุคคล ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา เป็นการศึกษาในรูปแบบพิธีไหว้ครูพื้นบ้านล้านนาศายสกลช่างฟ้อน แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน - ช่างฟ้อน) พุทธศักราช 2559 ผลการศึกษา พบว่า แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ได้จัดทำรูปแบบพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา 3 รูปแบบ คือ พิธีไหว้ครูรับเป็นศิษย์ พิธีไหว้ครูประจำปี และการประกอบพิธีไหว้ครูให้กับสถาบันการศึกษา ประจำปี ซึ่งพิธีไหว้ครูดังกล่าวเป็นการสร้างกระบวนการยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้กับลูกศิษย์ สร้างความเคารพ ซึ่งกันและกันในสำนัก สร้างความสามัคคีในสำนัก เกิดกระบวนการทำงานร่วมกันของลูกศิษย์ในการดำเนินงาน และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับลูกศิษย์ในการแสดงออก

คำสำคัญ: พิธีไหว้ครู นาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา บัวเรียว รัตนมณีภรณ์

Abstract

Wai Khru ceremony is a ritual in which students pay respects to teachers in order to express their gratitude and formalize the student-teacher relationship. It is a tradition that has been passed on through generations and varied in each field, especially the ritual of dance teachers. There are differences in practice according to traditions which can be divided into 2 forms: folk and royal rituals. The rituals of Thai traditional dance teachers in northern, northeastern and southern region are different. Each regional ritual can be classified by art forms, such as Nora dance of the south and Wai Khru Fon of the north, also known as Wai Khru Ceremony in Lanna Folk Dance.

A study of the traditional Wai Khru Ceremony: a case study of Mae Khru Buariao Rattanamaniorn, is from the secondary data: media, animation, still images, birth certificate, documents, books, textbooks, including interviews from the assembly performing the Wai Khru ceremony in Lanna folk dance. The purpose is to study the form of the traditional Lanna Wai Khru ceremony in the artisan heir of Lanna Folk dancing art, from Mae Kru Buariao Rattanamaniorn, a National Performing Arts Artist. (Folk performances – dance) B.E. 2559. The results of the study found that Mae Khru Buarieo Rattanamaniorn has conducted in 3 forms of Wai Khru ceremony in Lanna Folk Dances, which are Wai Khru to Accept as Disciples, Annual Wai Khru Ceremony and Annual Wai Khru Ceremony for Educational Institutions. The Wai Khru ceremony can create a spiritual trust and mutual respect among the assembly in those organization. It is a process of working together among disciples to work together and provide a social space for their disciples to express themselves.

Key words: Wai Khu Ceremony, Lanna Folk Dancing Art, Buariao Rattanamaniorn

บทนำ

สังคml้านนา เป็นสังคmlที่มีหลากหลายทางวัฒนธรรม มีพิธีกรรมและความเชื่อที่สืบทอดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน สิ่งสำคัญที่ยังคงยึดถือและปฏิบัติ คือ *การนบถือผี* โดยเฉพาะผีที่ปกปักรักษาคนในตระกูลคนในท้องถิ่น เช่น ผีปู่ย่า ผีมด ผีเม็ง รวมถึงผีที่เป็นผู้ให้ความรู้ ปกป้อง และคุ้มครอง ในสรรพวิชาต่าง ๆ ซึ่งจะเรียกผีนี้ว่า *ผีครู* ซึ่งจะต้องมีการประกอบพิธีเลี้ยงผี หรือ พิธีไหว้ครู เป็นประจำทุกปี

ไหว้ครู หมายถึง การทำพิธีแสดงความเคารพครูบาอาจารย์ เป็นการฝากตัวเป็นศิษย์ก่อนเริ่มเรียนในสมัยก่อนพ่อแม่จะพาลูกหลานไปฝากตัวเป็นศิษย์ของครูในวันพฤหัสบดี โดยจะต้องเตรียมธูปเทียนและดอกไม้ที่เป็นสัญลักษณ์ของการบูชาครูไปไหว้ครู ปัจจุบันสถานศึกษามักจะจัดพิธีไหว้ครูในช่วงต้นปีการศึกษา โดยกำหนดวันพฤหัสบดีเป็นวันไหว้ครู นักเรียน นิสิต และนักศึกษา จะนำพานดอกไม้ ธูปเทียน หญ้าแพรก ดอกเข็ม และดอกมะเขือ ไปกราบครูบาอาจารย์ ซึ่งดอกไม้และธูปเทียนเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงความเคารพ หญ้าแพรกมีความหมายว่า ให้มีความรู้แตกฉานรวดเร็ว เพราะหญ้าแพรกเป็นหญ้าที่เจริญงอกงามอย่างรวดเร็ว ดอกเข็ม มีความหมายว่า ให้มีปัญญาเฉียบแหลม เพราะดอกเข็มมีลักษณะเหมือนเข็มที่แหลมคม และดอกมะเขือ มีความหมายว่า ให้มีความอ่อนนุ่มถ่อมตน ไม่อวดดีกับครู เพราะดอกมะเขือเมื่อบานดอกจะโน้มลง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554) ดังนั้น ผู้ที่เรียนวิชาศิลปะ วิชาช่าง หรือวิชาใด ๆ กับครู จะมีพิธีไหว้ครูเพื่อบูชาครูที่กำเนิดวิชาทั้งหลายเหล่านั้น เช่น พิธีไหว้ครูโขนละคร พิธีไหว้ครูดนตรีไทย พิธีไหว้ครูช่างสิบหมู่

ราชบัณฑิตยสถาน (2554) กล่าวถึงพิธีไหว้ครูว่า มีพิธีดังกล่าวถึงครูและพิธีกรรมไหว้ครูในวัฒนธรรมไทยอันได้แก่ ครู และพิธีไหว้ครูแพทย์ แพทย์โบราณนับถือพระฤาษี ผู้ค้นพบยาและสรรพคุณต่าง ๆ ในการรักษา รวมถึงหมอชิวโกมารภักจ และในปัจจุบันนับถืออาจารย์ใหญ่ผู้เสียสละร่างกายในทางการแพทย์แผนปัจจุบัน เพื่อให้ความรู้ในการศึกษาของนักศึกษาแพทย์ พิธีไหว้ครูดนตรีไทย เป็นการเคารพผู้มีพระคุณ มีการอัญเชิญพระพุทธรเจ้า มีขันไหว้ครู ดอกไม้ ธูปเทียน ผ้าขาว และเงินก้านล (เครื่องบูชา) จำนวน 6 บาท เพื่อไหว้ทิศทั้ง 6 ทิศ เป็นการแสดงความอ่อนน้อม นอกจากนี้ยังมีการแย่งไข่ต้มบนยอดบายศรีด้วย โดยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล ครูด้านสายช่าง ก็มีพิธีไหว้ครูช่าง โดยนับถือพระอมา พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ และพระพิฆเนศ สาขาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ก็มีพิธีไหว้ครูจารึก จะมีการไหว้ศิลาจารึกจำลอง และผู้สร้างจารึก ใบลานตลอดจนบูรพาจารย์ของภาควิชา ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ฯลฯ จากนั้นจะเป็นการฝากตัวเป็นศิษย์แบบโบราณ โดยใช้ดอกไม้ธูปเทียน และบายศรีปากชาม เพื่อเป็นการบอกว่า ครูสามารถอบรม สั่งสอน และเขียนตีได้ นาฏศิลป์โขนละครนิยมเรียก “ครู” ว่า “พ่อครู” “แม่ครู” หมายความว่า ครูมิใช่เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เท่านั้น แต่ยังเป็นผู้ให้กำลังใจแก่ลูกศิษย์ด้วย และในปีสุดท้ายของการเรียนโขนละคร นักศึกษาจะได้รับมอบอาวุธ เช่น หอก ศร คทา ทรี จักร เพื่อแสดงว่าจบหลักสูตร และสามารถออกไปประกอบวิชาชีพได้

จากความเชื่อดังกล่าวจะเห็นว่า พิธีไหว้ครูมีความเชื่อตามการถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งทางวิชาชีพและศิลปะ เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดจนนำไปสู่พิธีไหว้ครูเพื่อจัดการเรียนการสอนทั้งในระบบการศึกษา และการศึกษาตามอัธยาศัย ได้แก่ พิธีไหว้ครูของนักเรียนสถาบันการศึกษา เป็นต้น

รูปแบบการไหว้ครูจะมีความแตกต่างกันตามประเพณีปฏิบัติ สำหรับการไหว้ครูในการจัดการเรียนการสอนในระบบ จากข้อมูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขณะที่ทรงผนวช และเสด็จจำพรรษา ณ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่ได้ทรงเล่าไว้ในหนังสือ “ประวัติอาจารย์” (ศิลปวัฒนธรรม, 2528) กล่าวว่า พิธีไหว้ครู มีการปฏิบัติกันอย่างจริงจังหลังมีการจัดตั้งโรงเรียนขึ้นแล้ว โดยให้จัดพิธีไหว้ครูในวันพฤหัสบดี หลังจากโรงเรียนวัดมีศิษย์วัดจำนวนเพิ่มมากขึ้น จึงให้นักเรียนสวดค่านมัสการคุณานุคุณที่แต่งตั้งโดยพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ซึ่งเป็นค่านมัสการ 7 บท ขึ้นต้นด้วยบทบาลี แล้วมีกาพย์กลอนเป็นภาษาไทยทุกบท 1 นมัสการพระพุทธเจ้าขึ้นต้นว่า “องค์ใดพระสัมพุทธสุวิสุทธิสันทาน” เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพิธีไหว้ครูที่เป็นรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งจะขึ้นอยู่กับศาสตร์ในการถ่ายทอดทั้งทางการแพทย์ ดนตรี และนาฏศิลป์พื้นบ้าน ตามแต่ลักษณะของแต่ละภูมิภาค ในบทความนี้จะได้นำเสนอถึงรูปแบบพิธีไหว้ครูพื้นบ้านล้านนา ทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้าน ดังจะกล่าวต่อไป

สร้อย สร้อย (2551, น. 464 – 465) กล่าวถึงการศึกษาและศาสนาของล้านนา แต่เดิมกระบวนการถ่ายทอดความรู้ตามกระบวนการที่มีตามจารีตท้องถิ่นที่สืบต่อกันมาหลายร้อยปี อัตลักษณ์ของอักษรศาสตร์ ภาษาศาสตร์ ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมล้านนา จึงดำรงอยู่ในระบบการศึกษาแบบจารีตล้านนา ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อบำรุงพระพุทธศาสนาวัดเป็นสถานศึกษา มีพระภิกษุสงฆ์เป็นครู วิชาที่เรียน เช่น พระธรรม อักษรธรรมล้านนา การจารคัมภีร์ใบลาน ศึกษาวรรณกรรม โหราศาสตร์ แพทย์แผนไทย และช่างไม้ เป็นต้น โดยมีเครื่องประกอบพิธีที่สำคัญเรียกว่า *ขันตั้ง* หรือ *ขันครู*

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย (2555, น. 64, 455 และ 902) กล่าวว่า *การขึ้นขันตั้ง* หมายถึง การยกครู ทำพิธีคำนับครู ในการแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์ที่ยังมีชีวิต และเสียชีวิตที่เรียกว่า *ผีครู* อันหมายถึง วิญญาณของครู หรือผีที่เป็นครู และยังสามารถเรียกได้อีกแบบว่า *ไหว้ครู* หมายถึง การทำพิธีแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์

ดังนั้น *พิธีไหว้ครู* จึงเป็นพิธีกรรมที่คนไทยกระทำขึ้นก่อนจะมีการถ่ายทอดความรู้ เพื่อแสดงความเคารพต่อครูบาอาจารย์ และผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้กับตน หรือระหว่างการจัดการเรียนการสอน เช่น สายแพทย์ รวมถึงเมื่อกระบวนการเรียนการสอนได้เสร็จสิ้น ได้แก่ สายนาฏศิลป์ เพื่อวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้ สืบทอด และถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่น นอกจากพิธีไหว้ครูของระบบการเรียนการสอน และพิธีไหว้ครูของหลวงแล้ว ยังมีพิธีไหว้ครูของท้องถิ่นที่มีความเฉพาะตน เฉพาะแขนงวิชา ตามภูมิภาคต่าง ๆ ของไทยที่มีความแตกต่างกันและสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ความเชื่อ และปัจจัยอื่น ๆ ในแต่ละภูมิภาค

ของประเทศไทยในภาคใต้ ภาคอีสาน และภาคเหนือ ตามความเชื่อและวิถีปฏิบัติของแต่ละพิธีกรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์

ธเนศวร์ เจริญเมือง (2552, น. 9 – 15) กล่าวว่า การแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนหรือที่เรียกตนเองว่า *คนเมือง* ซึ่งเรียกกันมาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ หลังปี พ.ศ. 2348 ที่คนเมืองหมิ่นกว่าคนถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในล้านนา นอกจากนั้นยังมีกลุ่มคนที่มีหลากหลายทั้งพม่า และไทใหญ่ ประกอบกับอิทธิพลการปกครองบ้านเมืองของสยามที่เข้มแข็งจึงทำให้กลุ่มวัฒนธรรมของคนไทยวนอ่อนกำลังลง โดยเรียกตัวเองและภาษาว่า *คนเมือง* และภาษาคำเมือง ซึ่งมาจากพื้นเมือง หรือถิ่นดั้งเดิมที่มีอยู่ก่อนที่กลุ่มคนเหล่านั้นจะอพยพมาอยู่แล้ว ดังตัวอย่างพิธีไหว้ครูของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนาไทย ดังนี้

ธิดินัดดา มณีจันทร์ และยุทธการ ชันชัย (2552, น. 87 – 89) กล่าวถึงการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ ที่เรียกว่า *ก๊วยลาย* ศิลปะการต่อสู้ของชาวไทใหญ่ ต้องมีการฝากเนื้อฝากตัวกับครูผู้สอน โดยพ่อครูจะหาฤกษ์หาวันดีก่อน แล้วจึงมีพิธีไหว้ครู ที่เรียกว่า *ตั้งขันครู* หรือ *เผินครู* โดยใช้กะละมัง หรือขันถ้ำ ขันสาน ขันเครื่องเงินก็ได้ และที่ทำได้ง่ายที่สุด คือ การใช้กะละมังเคลือบสีขาวใส่ข้าวของต่าง ๆ พร้อมกับเงินขันครู จากนั้นนำไปไว้บนหิ้ง ซึ่งจะมีระดับต่ำกว่าหิ้งพระเล็กน้อย จากนั้นกล่าวคำไหว้พระ รัชศีล และกล่าวคำถึงครูบาอาจารย์พร้อมขอขบารมีครูบาอาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษาต่อสู้มาปกป้องรักษาและรับเอาลูกศิษย์เหล่านี้ให้ร่ำเรียนให้สำเร็จ และคุ้มครองไม่ให้มีภัยอันตรายใดๆมากล้ำกลาย

รัชณี วิศิษฏ์วโรดม (2557, น. 196) กล่าวว่า พิธีไหว้ครูในสายสกุลช่างฟ้อน พ่อครูมาณพ ยาระณะ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน - ช่างฟ้อน) พ.ศ. 2548 จะจัดให้การไหว้ครูเป็นขั้นตอนแรกของการเรียน เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียนในฐานะศิษย์ เป็นความรู้สึกที่ศิษย์ได้รับการหยิบยื่นความปรารถนาดีที่ครูตั้งจิตอธิษฐานถึงคุณความดีที่ครูศรัทธา และคุ้มครองให้ผู้เรียนเกิดปัญญา มีความอดทน ได้รับการปกป้องรักษาให้พ้นเคราะห์ภัย ด้วยอำนาจความดีแห่งพระพุทธเจ้า และพระมหาอุปคุต

พิธีไหว้ครู กรณีศึกษาสายสกุลช่างฟ้อน แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ กระบวนการสำคัญในการสร้างเครือข่ายสายสกุลช่างฟ้อนของแม่ คือ *การไหว้ครู และขึ้นขันครูเพื่อรับเป็นศิษย์* ซึ่งถือว่าเป็นพิธีกรรมที่สำคัญสำหรับสำนักนี้ ในกระบวนการไหว้ครูและขึ้นขันครูเพื่อรับเป็นศิษย์ มี 2 รูปแบบ คือ **1. การขึ้นขันครูรับเป็นศิษย์** แบ่งเป็น การรับศิษย์ที่รับการถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว และการรับเป็นศิษย์แบบการถ่ายทอดกลุ่มผู้เรียน **2. การขึ้นขันครูประจำปี** โดยแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ จะเป็นผู้กำหนดวันในการประกอบพิธี แต่เดิมจะเป็นกับวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ซึ่งตรงกับเดือน มิถุนายน – กรกฎาคม หรือวันดีตามปฏิทินล้านนา แต่ปัจจุบันจะเลือกเอาวันที่ตรงกับวันหยุด และเป็นวันที่ดีที่สุดในช่วงเวลา ซึ่งจะให้อยู่ในช่วงเดือน 9 ตามปฏิทินล้านนา (รัตนะ ตาแปง, 2562, น. 33-34) เนื่องจากผู้เข้าร่วมพิธีส่วนใหญ่เป็นลูกศิษย์ที่กำลังศึกษาในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย

วราภรณ์ ไชยวงศ์ญาติ (2552, น. 111 – 125) ได้กล่าวถึงรูปแบบพิธีไหว้ครูของพ่อครูคำ กาไว้ว ที่จัดพิธีไหว้ครูประจำปี และพิธีไหว้ครู ณ วิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ โดยกล่าวถึงขั้นตอนของพิธีไหว้ครูของพ่อครูคำ กาไว้ว โดยลำดับแรกจะเป็นการหาม้อจัน วันดี หรือการหาฤกษ์ยามที่เป็นมงคล และพิธีไหว้ครูของแม่ครูเฉลิมศรี พรหมสุวรรณ ช่างฟ้อนรุ่นสุดท้ายของคุ้มหลวงเชียงใหม่ในสังกัดของเจ้าหญิงบัวทิพย์ ณ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นรูปแบบพิธีไหว้ครูแบบพื้นเมืองที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาจากพิธีไหว้ครูของไทย โดยประกอบพิธี ณ ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ ส่วนรูปแบบการขึ้นชั้นครูของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ได้กล่าวถึงเครื่องไหว้หรือชั้นครู และพิธีไหว้ครูเพื่อรับเป็นศิษย์เท่านั้น

จากผลงานวิชาการทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนาดังกล่าวข้างต้น ปรากฏให้เห็นความสำคัญของพิธีไหว้ครูหรือขึ้นชั้นครู ทั้งของคนเมือง และกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติก่อนการเรียนการสอน การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับศิษย์ โดยยึดตามรูปแบบกระบวนการของแต่ละสำนักในการดำเนินพิธีดังกล่าว ทั้งวัน เวลา และโอกาสในการทำพิธี นอกจากนี้ยังแฝงความหมายนัยยะทางสังคมที่เป็นแนวปฏิบัติ และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้กับศิษย์ในสำนัก ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษารูปแบบพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา กรณีศึกษาแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ

ขอบเขตของเนื้อหา

ในบทความนี้จะกล่าวถึงเฉพาะพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา กรณีศึกษาพิธีไหว้ครูในสายสกุลช่างฟ้อนแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้านล้านนา – ช่างฟ้อน) ปีพุทธศักราช 2559

คำจำกัดความ

พ่อครู หมายถึง ครูผู้ชายที่เป็นผู้ถ่ายทอดศิลปะการแสดง หรือองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของตน จนได้รับการยกย่องเป็นพ่อครูจากลูกศิษย์และสังคม

แม่ครู หมายถึง ครูผู้หญิงที่เป็นผู้ถ่ายทอดศิลปะการแสดง หรือ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของตน จนได้รับการยกย่องเป็นแม่ครูจากลูกศิษย์และสังคม

แนวคิดและทฤษฎี

ทฤษฎีสัมพันธสัญลักษณ์

Mead (1934, อ้างถึงใน พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2556, น.211 - 213) แบ่งขั้นตอนของการพัฒนาตัวตนออกเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1. ขั้นการเตรียมตัว (Preparatory Stage) อยู่ช่วงวัยทารก การขัดเกลาทางสังคมมักอยู่ในลักษณะของการเลียนแบบสมาชิกครอบครัว 2. ขั้นตอนของการเล่น (Play Stage) เป็นขั้นที่เด็กเริ่มรับรู้ความหมายของภาษาต่างๆ แล้ว เป็นขั้นที่เด็กให้ความสำคัญกับคนอื่น (Significant Others) หรือบุคคลที่เด็กประทับใจ เช่น ดารา นักดนตรี และ 3. ขั้นการรู้จักชุมชนหรือสังคม (Game Stage) ช่วงอายุมากแล้วจะมีการติดต่อสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคมเพิ่มขึ้น ทั้งในรูปของความร่วมมือ ความขัดแย้ง และการแข่งขัน ทั้งนี้ Mead เชื่อว่า การกระทำระหว่างกันทางสังคมเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างตัวตนของบุคคล เนื่องจากบุคคลแสดงกิริยาอาการ (Gestures) ในขณะที่ติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่น จากกิริยาอาการ 2 แบบ คือ กิริยาอาการที่ไม่มี ความหมาย (Non – Significant Gesture) หมายถึง กิริยาอาการที่เป็นไปตามธรรมชาติหรือเป็นอัตโนมัติเปลี่ยนแปลงตามสิ่งเร้า กับกิริยาอาการที่มีความหมาย (Significant Gesture) ได้แก่ ภาษาหรือสัญลักษณ์ที่มนุษย์คิดค้นขึ้น เพื่อใช้สื่อความหมายกับบุคคลอื่นในสังคม สัญลักษณ์ตามนัยนี้ได้ครอบคลุมการกระทำจากวัตถุและเหตุการณ์นั้นๆ ด้วย

แนวความคิดเรื่ององค์การสังคมพาร์สัน

พาร์สัน (บ้านจอมยุทธ, 2543) เชื่อว่า ทฤษฎีการกระทำอาสาณิยม (Voluntaristic Theory of Action) เป็นศูนย์รวมของสังกัป และฐานคติจากอรรถประโยชน์นิยม ปฏิฐานนิยมและจิตนิยม (Utilitarianism, Positivism and Idealism) ซึ่งนำมาสร้างทฤษฎีองค์การสังคมเชิงหน้าที่ขึ้น (Functional Theory of Social Organization) โดยในขั้นแรกจะอาศัยคติอาสาณิยมมาองการตัดสินใจของผู้กระทำทางสังคม (Normative Constraints) และสถานการณ์ (Situational Constraints Action) ดังนั้น การกระทำโดยเสรีหรือเชิงอาสา (Voluntaristic) จึงประกอบด้วยธาตุมูล ได้แก่ 1. ผู้กระทำ หมายถึง ปัจเจกชน 2. เป้าหมาย ที่ผู้กระทำมุ่งประสงค์ 3. วิธีต่าง ๆ ที่ผู้กระทำจะเลือกใช้เพื่อบรรลุเป้าหมาย 4. สถานการณ์ อันเป็นฉากซึ่งผู้กระทำจะต้องนำเข้ามาพิจารณาในการที่จะเลือกวิธีหนึ่ง วิธีใดในการบรรลุเป้าหมาย 5. ตัวกำหนดเชิงบรรทัดฐาน อันได้แก่ ค่านิยมบรรทัดฐานทางสังคมและความคิดต่าง ๆ ซึ่งผู้กระทำจะต้องนำมาพิจารณาประกอบในการเลือกวิธีการบรรลุเป้าหมาย และ 6. การตัดสินใจโดยเสรี ภายใต้เงื่อนไขข้อบังคับหรือบรรทัดฐาน และสถานการณ์

วิธีการศึกษา

การศึกษาพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา กรณีศึกษาของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ มาเป็นแบบอย่างในการประกอบพิธีไหว้ครู มีวิธีการศึกษาจาก เอกสาร รูปแบบรายงานข้อมูลของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ทั้งที่เป็นเอกสารประกอบการสอน เอกสารจากกระทรวงวัฒนธรรม และการสัมภาษณ์แม่ครูบัวเรียว เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลประกอบการดำเนินรายงานในครั้งนี้

พิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา

นาฏศิลป์ล้านนา เรียกว่า *ฟ้อน* โดยใช้แทนคำว่า *รำ* และต้นของภาคกลาง (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, น.13) ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบตามที่มาของฟ้อน คือ นาฏศิลป์ราชสำนักล้านนา และนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา

นาฏศิลป์ราชสำนักล้านนา เกิดจากการแสดง หรือนาฏศิลป์ในวังหรือคุ้มของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ รวมถึงเจ้าผู้มืบทบาทและมีคุณูปการทางด้านนาฏศิลป์ล้านนาเป็นที่ประจักษ์ ได้แก่ พระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระราชชายาในรัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี ที่ทำการสืบทอด พัฒนา และสร้างสรรค์นาฏศิลป์ราชสำนักล้านนา ทำการเผยแพร่ และถ่ายทอดให้กับช่างฟ้อนในล้านนา สู่การสร้างสถาบันทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์ล้านนา คือ โรงเรียนนาฏศิลป์เชียงใหม่หรือ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ในปัจจุบัน โดยสืบทอดองค์ความรู้ทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์จากคุ้มพระราชชายาเจ้าดารารัศมี พระราชธิดาเจ้าอินทวิชยานนท์ ประสูติในปี พ.ศ. 2416 เมื่อพระชนมายุได้ 11 ขวบ พระราชบิดาได้ส่งไปรับราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ณ กรุงเทพมหานคร และกลับมาประทับที่เชียงใหม่เป็นการถาวรเมื่อ ปี พ.ศ. 2451 (จิระชาติ สันติยศ, 2555, น. 93-94) ในระหว่างการกลับมาประทับที่เชียงใหม่ นั้น พระองค์ได้นำครูดนตรี และครูนาฏศิลป์ มาด้วย เช่น ครูฉัตร สุนทรวาทีน ครูช่อ สุนทรวาทีน ครูสงัด และครูลมูล ยมะคุปต์ โดยครูสงัด มีหน้าที่ในการสอนดนตรีและครูลมูล เป็นครูนาฏศิลป์ได้ปรับปรุงฟ้อนต่าง ๆ มากมาย และได้นำผลงานของครูดนตรีและนาฏศิลป์ขึ้นไปเผยแพร่ ณ กรุงเทพมหานคร ได้แก่ ฟ้อนม่านม้วยเชียงตา ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนเงี้ยว ฯลฯ (สงกรานต์ สมจันทร์, 2559, น. 158-160)

นาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา เป็นนาฏศิลป์หรือฟ้อนที่เกิดจากท้องถิ่น เกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง มีความแตกต่างในท่าฟ้อน และรูปแบบการฟ้อน แต่แสดงออกถึงความชื่นชมยินดีในการฟ้อน สามารถฟ้อนได้ตามวัตถุประสงค์ในแต่ละงาน ได้แก่ การฟ้อนเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา การฟ้อนผิบรรพบุรุษ การฟ้อนในงานรื่นเริง ซึ่งเกิดขึ้นในมกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ และมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยเฉพาะภาคเหนือ ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมอาศัยอยู่ และกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพย้ายถิ่นมาจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อมาจากสิบสองปันนา กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่มาจากประเทศสหภาพเมียนมาร์ และกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวนหรือเรียกตัวเองว่าคนเมือง และในกลุ่มชาติพันธุ์ก็มีรูปแบบการแสดงที่แตกต่างกันโดยขึ้นอยู่กับครูผู้สอนหรือถ่ายทอดตั้งแต่เริ่มต้น

จะเป็นผู้ตั้งจารีต แบบแผนในการเรียน การประกอบพิธี และการสืบทอดในสำนักของตนเอง หากสำนักใดมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก และได้รับการยอมรับจากสังคมมากก็จะเป็นสำนักที่มีพื้นที่ทางการแสดงกว้างขวาง ในบทความนี้จะเป็นการศึกษาพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา กรณีศึกษา แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์

แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เริ่มต้นเรียนการฟ้อนจากบิดา ตั้งแต่อายุ 8 ขวบ โดยได้รับการถ่ายทอดท่ารำต่าง ๆ รวมทั้ง ท่าฟ้อนสาวไหมจากบิดา ซึ่งบิดาได้รับแรงบันดาลใจมาจากอาชีพการทอผ้าฝ้ายของคนสมัยโบราณ จนเป็นผู้มีความสามารถในการฟ้อนต่าง ๆ ได้อย่างงดงาม เมื่อได้ออกแสดงก็จะมีปรับปรุงท่าฟ้อนให้เหมาะสมมากขึ้นตามแบบหญิงสาวชาวล้านนา ต่อมาแม่ครูบัวเรียวได้รับการถ่ายทอดท่ารำฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนสีนวล ฟ้อนยวนรำพัด สร้อยแสงแดง ฟ้อนเงี้ยว ฯลฯ จากนายโม ใจสม อติตนักดนตรี และนาฏศิลป์ชั้นครูของอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ รวมถึงการช่วยปรับปรุงเพลงสาวไหมทางเชียงราย เนื่องจากของเดิมดัดแปลงทำนองมาจากเพลงลาวสมเด็จ จากการปรับปรุงดังกล่าวทำให้การฟ้อนสาวไหมกลายเป็นเอกลักษณ์การฟ้อนของชาวบ้านศรีทรายมูล และจังหวัดเชียงราย จวบจนปัจจุบัน ต่อมา นางพลอยศรี สรรพศรี อติตนาฏกรในคุ้มพระราชชายาเจ้าดารารัศมี และคุ้มเจ้าแก้วนริรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้นำท่าฟ้อนสาวไหมไปพัฒนาจนเกิดเป็นสาวไหมอีกทางหนึ่ง โดยใช้ทำนองที่แตกต่างออกไป คือ เพลงบันฝ้าย และได้รับการบรรจุเป็นการฟ้อนแบบหนึ่งในหลักสูตรจองวิทยาลัยนาฏศิลป์เชียงใหม่ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา แม่ครูบัวเรียว ได้นำฟ้อนสาวไหม และฟ้อนพื้นบ้านไปเผยแพร่ในพื้นที่ต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะชมรมพื้นบ้านล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งให้ความสำคัญทั้งการศึกษาวิจัยและการอนุรักษ์ลีลาการฟ้อนแบบดั้งเดิม จึงทำให้แม่ครูบัวเรียว ได้พื้นความรู้ในการฟ้อนพื้นบ้านหลายอย่างขึ้นมาเพื่อถ่ายทอดให้กับคนรุ่นใหม่ และปรับปรุงการฟ้อนสาวไหมเพิ่มเติม และเรียบเรียงกระบวนการฟ้อนเชิง ฟ้อนดาบ ฟ้อนเล็บเชียงราย ฟ้อนเทียน ประดิษฐ์ท่ารำวงล้านนา ฟ้อนแม่หญิงล้านนา เป็นต้น รวมถึงการทำหน้าที่สอน การประกอบพิธีไหว้ครู และการสาธิตการฟ้อนพื้นเมืองต่าง ๆ ให้แก่กลุ่มสตรี และเยาวชนในจังหวัดเชียงราย และจังหวัดใกล้เคียงอยู่เสมอ ตลอดจนการทำหน้าที่วิทยากรในการถ่ายทอดความรู้ในสถาบันการศึกษาหลายแห่ง ทั้งนี้ แม่ครูบัวเรียว จะฟ้อนสาวไหมทุกครั้งที่มีงานสำคัญ ๆ ของจังหวัดเชียงราย และจังหวัดใกล้เคียง เป็นเวลากว่า 50 ปี ของการทุ่มเทกำลังกาย และกำลังใจในการอนุรักษ์และสืบสานศิลปะการแสดงพื้นบ้านล้านนา รวมถึงการเป็นแหล่งข้อมูลหลักทางนาฏศิลป์แก่นักวิชาการ สื่อมวลชน ประกอบกับความรู้ความสามารถและผลงานที่โดดเด่น จึงทำให้มีสื่อ เอกสาร ตำรา วิทยุ และโทรทัศน์ ตลอดจนสื่อออนไลน์นำไปเผยแพร่อย่างสม่ำเสมอ จนได้รับการยกย่องให้เป็น “แม่ครู” ของชาวล้านนา ปัจจุบันมีลูกศิษย์จากรุ่นสู่รุ่นเป็นจำนวนนับร้อยรุ่น และจำนวนหลายพันคนซึ่งกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย และต่างประเทศ (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2559)

จากผลงานดังกล่าวข้างต้น ทำให้ทราบว่า แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เป็นทั้งศิลปินที่ทำหน้าที่ในการแสดงผลงานทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา ขณะเดียวกันได้ทำหน้าที่เป็นครูผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์พื้นบ้านให้กับผู้ที่สนใจ จึงนำไปสู่การสร้างกระบวนการในการรับศิษย์มาอย่างต่อเนื่องจากการได้รับสืบทอดมาจากบิดา คือ พ่อครูกุย สุภาวสิทธิ์ ที่เป็นผู้ถ่ายทอดนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา คือ พ่อสอนสาวไหม พ่อสอนดาบ พ่อสอนเจิง ให้กับแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ จากพ่อครูโม ใจสม ด้านการแสดงพื้นบ้านเชียงใหม่ที่รับอิทธิพลจากภาคกลาง ได้แก่ พ่อสอนเล็บ พ่อสอนเทียน พ่อสอนยวนรำพัด พ่อสอนศรีนวล พ่อสอนสร้อยแสงแดง แต่เป็นพ่อสอนในแบบพื้นบ้านเชียงใหม่ โดยกระบวนการสำคัญอย่างยิ่งก่อนการเรียนพ็อน คือ พิธีไหว้ครู แม่ครูบัวเรียว กล่าวว่า “หากลูกศิษย์ไม่กระทำการไหว้ครู แม่กังวลว่าสิ่งเหล่านี้จะย้อนกลับมาหาตัวครูเอง คือ ครูผู้สอน” ส่วนพิธีไหว้ครูประจำปี ตั้งแต่เริ่มทำพิธีไหว้ครู ในปี 2529 เป็นต้นมา แม่ครูก็ได้ทำพิธีดังกล่าวมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน (บัวเรียว รัตนมณีภรณ์, สัมภาษณ์ 15 เมษายน 2565) ดังนั้นกระบวนการที่สำคัญของการไหว้ครู คือ ไหว้ครูรับเป็นศิษย์ และไหว้ครูประจำปี ซึ่งอธิบายดังรูปต่อไปนี้

แผนผังที่ 1: ประเภทของพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา
สายสกุลช่างพ็อนแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์

พิธีไหว้ครูรับเป็นศิษย์

พิธีไหว้ครูรับเป็นศิษย์เป็นพิธีที่บ่งบอกถึงความเป็นสายสกุลช่างฟ้อนของแต่ละสำนักที่มีรูปแบบการปฏิบัติที่แตกต่างกัน รวมถึงรูปแบบการเรียนการสอนที่แตกต่าง จึงทำให้ขั้นตอนหรือวิธีการรับลูกศิษย์แตกต่างกัน ดังเช่น การเรียนฟ้อนเงิงในอดีตจะมีวิธีในการรับศิษย์ที่แตกต่างกันในแต่ละสำนัก เช่น ผู้เรียนจะต้องหามือจันทน์เป็นวันอุทุมมฤกษ์ ไปขอเรียนกับครูที่มีความสามารถ โดยต้องมีการขึ้นขัน หรือการจัดเครื่องคารวะ คือ กรวยดอกไม้ ธูปเทียน พลุ หมาก ข้าวเปลือก ข้าวสาร สุรา ผ้าขาว ผ้าแดง กล้วย อ้อย มะพร้าว และค่าครูตามกำหนด ทั้งนี้ ครูบางท่านอาจจะทำการเสี่ยงทาย เช่น ครูเงิง โดยจะให้ผู้ที่สมัคเป็นศิษย์นำไก่ไปคนละตัว ครูเงิงคือ ผู้สอนฟ้อนเงิงจะทำการชีดวงกลมที่ลานบ้าน แล้วเชือดคอไก่ พร้อมโยนลงในวงนั้น หากไก่ของผู้ใดดีดื่นออกไปตายนอกเขตวงกลม ถือว่าผีครูไม่อนุญาตให้เรียน และทางครูฟ้อนเงิงจะไม่รับเป็นลูกศิษย์ และหากเรียนจนสำเร็จแล้ว ครูเงิงจะอนุญาตให้นำวิชาไปใช้ได้ โดยเรียกว่า *ปลดขันตั้ง* โดยจะทำพิธียกขันตั้ง คือ พานเครื่องสักการะจากหิ้งผีครู พร้อมแจกรูปเทียนดอกไม้จากในพานให้แก่ศิษย์ เป็นอันเสร็จพิธี (สนั่น ธรรมิ: 2553) ซึ่งรวมถึงสำนักของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ผู้ซึ่งให้ความเคารพนับถือครูบาอาจารย์ ด้วยยึดคติว่า ต้องมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ซึ่งความคิดดังกล่าวแม่ครูบัวเรียวได้รับการปลูกฝังจากบิดา คือ พ่อครูกุย สุภาวสิทธิ์

พ่อครูกุย สุภาวสิทธิ์ เป็นสลาเงิงที่มีความสามารถเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นยังมีความสามารถทางด้านการแพทย์พื้นบ้าน และคาถาอาคม โดยแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เล่าว่า “พ่ออ้อยมีคาถาอาคม สมัยแม่เป็นละอ่อน แม่หันเป็นตอนนั่งทำสมาธิ พ่ออ้อยลอยขึ้นจากพื้นเป็นสอก พ่อจะถือคาถามาก ๆ แต่ว่าเมื่อเป็นเฒ่ามาเป็นหลง ๆ ลืม ๆ กะเลยรักษาครูบาอาจารย์บ่ไหว ก็เลยเอาดาบ เอาสะตวงไปลอยแม่น้ำ แม่ก็ไปกับเป็น” (บัวเรียว รัตนมณีภรณ์, สัมภาษณ์ 15 เมษายน 2565)

เมื่อแม่ครูบัวเรียว ตั้งคณะช่างฟ้อน เพื่อรับงานแสดงขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2529 โดยใช้ชื่อคณะว่า *บ้านสาวไหม* จึงทำพิธีไหว้ครูรับลูกศิษย์ทุกคน ซึ่งเป็นเด็กสาวช่างฟ้อนในหมู่บ้านศรีทรายมูลที่ร่วมกันก่อตั้งและรับงานแสดงมาอย่างต่อเนื่อง รวมถึงบุตรสาวของแม่ครูในสมัยนั้น คือ สายไหม สายชล และสนธยา ที่ร่วมงานแสดงกับมารดาอย่างต่อเนื่อง ในยุคนั้นนอกจากการค้าขายแล้ว เมื่อถึงตอนเย็น แม่ครูบัวเรียวจะสอนการฟ้อนสาวไหม ฟ้อนดาบ และฟ้อนเงิง ให้กับคนที่สนใจ โดยการฟ้อนที่มีนักเรียนมาเรียนมากที่สุด คือ การฟ้อนสาวไหม ในการเรียนการสอนแต่ละฟ้อนจะต้องดำเนินการยกขันครู ทีละ 1 ชั้น ต่อการฟ้อน 1 การแสดง โดยองค์ประกอบของพิธีไหว้ครู ประกอบด้วยขันครู ขั้นตอนการประกอบพิธี และวิธีการเตรียมตัวของศิษย์ที่จะมายกขันครู ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของชั้นครู ได้แก่

- ชั้น 16 หมายถึง โสฬสญาณแห่งพระพุทธเจ้า 16 ประการ
- ชั้น 12 หมายถึง อาโปธาตุ ธาตุน้ำ 12 อย่าง คุณแม่ 12 คุณพระแม่ธรณี 12
- มะพร้าว หมายถึง ความเป็นเครือญาติ ความเป็นกลุ่มก้อน
- อ้อย หมายถึง ความอดทน การอยู่เป็นกลุ่มก้อน เป็นสัญลักษณ์แทนผลไม้ในเครื่องสังเว
- กล้วย หมายถึง การแตกหน่อ การแพร่กระจาย และความอดทน เป็นสัญลักษณ์แทนผลไม้

ในเครื่องสังเว

- ผ้าขาว เป็นสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ที่สามารถแต้มแต่งและสร้างสรรค์ให้เป็นลวดลายต่าง ๆ
- ผ้าแดง เป็นสัญลักษณ์ความเป็นเลือดเนื้อทายาททางวัฒนธรรม และสายสกุลเดียวกัน
- หมาก พลู เป็นเครื่องบรรณาการ เครื่องสังเว
- น้ำส้มป่อย เพื่อสร้างให้มีพลังกำลังในการทำงานทั้งทางร่างกายและจิตใจ

1. ชั้นครู

- มะพร้าว จำนวน 1 ลูก
- กล้วย จำนวน 1 หวี
- อ้อย จำนวน 1 ท่อน
- ผ้าขาว ผ้าแดง จำนวนอย่างละ 1 เมตร
- กรวยดอกไม้สีขาว ประกอบด้วยรูป จำนวน 3 เล่ม เทียน จำนวน 2 เล่ม และข้าวตอก

จำนวน 16 กรวย

- กรวยหมากพลู ประกอบด้วย ใบพลู จำนวน 4 ใบ หมาก จำนวน 4 ชั้น (ก้อม) จำนวน

16 กรวย

- น้ำมัน ส้มป่อย น้ำเปล่า และเงินชั้นครู จำนวน 500 บาท

ภาพที่ 1 ชั้นครู
สำหรับพิธีรับเป็นศิษย์

2. ขั้นตอนในพิธีไหว้ครู

แม่ครูจะเป็นผู้กำหนดวันประกอบพิธี ซึ่งจะเป็นวันอังคารที่ไม่ตรงกับวันพระ และไม่ตรงกับวันอัปมงคล ที่เรียกว่า *วันเสีย* หากเดือนใดตรงกับวันเสีย ก็จะเลี่ยงเป็นวันพฤหัสบดี หรือวันเสาร์ - วันอาทิตย์ ที่ผู้เรียนและผู้สอนสะดวกตรงกัน สำหรับการเลือกวันอังคารตามสายสกุลช่างพืชมแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เนื่องจากวันอังคารเป็นวันที่เหมาะแก่การเรียนคาถาอาคม และเป็นวันแห่งอำนาจ ซึ่งต้นสายสกุลคือ พ่อครูปวน คำมาแดง เป็นปราชญ์ด้านเจิมล้านนาที่หาตัวจับยากและใช้คาถาอาคมในการต่อสู้เป็นหลัก

ในวันประกอบพิธี จะทำพิธีในช่วงเช้ามืดก่อนเวลา 12.00 น. โดยประกอบพิธีในช่วงเวลา 09.00 น. หากผู้เรียนไม่ติดขัดภารกิจประจำวันอื่น เช่น เรียนหนังสือ ส่วนใหญ่แล้วนักเรียนจะมาเรียนในช่วงปิดภาคการศึกษา และเมื่อทำพิธีไหว้ครูเสร็จแล้ว จึงเริ่มต้นเรียนพืชมในวันดังกล่าวเพื่อประหยัดและกระชับเวลาของผู้เรียน

การประกอบพิธีดังกล่าว แม่ครูจะเริ่มต้นด้วยการสวดมนต์ ไหว้พระ จากนั้นจะทำการโยงครูหรือขึ้นชั้นครู ในระหว่างนั้นผู้เรียนจะนั่งและถือกรวยดอกไม้ที่แม่ครูหยิบออกมาจากชั้นครูแล้วยื่นให้

เมื่อกล่าวคำโยงครูแล้ว แม่ครูจะนำน้ำขมิ้นส้มป่อยไปปะพรมบนชั้นครู พร้อมพรมให้กับลูกศิษย์ ซึ่งถือเป็นการรับศิษย์ในการเรียนของสำนักบ้านสาวไหมอย่างเต็มตัว จากนั้นแม่ครูจะนำชั้นครูไปบูชาหน้าโต๊ะหมู่บูชาครูจนกว่าลูกศิษย์คนดังกล่าวจะเรียนจบ จึงจะทำการปลดชั้นครูให้กับลูกศิษย์คนดังกล่าว เป็นรายบุคคล

3. วิธีการดำเนินงานของศิษย์

ศิษย์จะมีหน้าที่ในการจัดเตรียมเครื่องไหว้ครูตามที่แม่ครูกำหนด และนำมาประกอบพิธีตามวัน และเวลาที่ได้นัดหมาย หากลูกศิษย์ไม่สะดวกในการจัดเตรียมชั้นครู ในปัจจุบันแม่ครูจะทำการจ้างกลุ่มลูกศิษย์สตรีเทศบาลดำเนินการเตรียมชั้นครูให้กับลูกศิษย์ดังกล่าว เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกในสังคมยุคปัจจุบัน

พิธีรับศิษย์อบรม

การอบรม เป็นการดำเนินงานมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2555 โดยได้รับการจัดสรรงบประมาณจากหน่วยงานท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมพลศึกษา กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ในการจัดอบรมเป็นประจำทุกปี ให้กับแม่ครูบัวเรียว หรือแม่กระทั่งหน่วยงานภาครัฐเป็นผู้จัดอบรมเอง แม่ครูบัวเรียว ก็จะเป็นผู้ดำเนินงานประกอบพิธีไหว้ครู

ในการรับศิษย์เมื่อปี พ.ศ. 2555 การจัดอบรมการฟ้อนเล็บ จำนวน 750 คน เนื่องในโอกาสเชียงใหม่ครบรอบ 750 ปี เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองของจังหวัดเชียงใหม่ ภายใต้การดำเนินงานและการดูแลของเทศบาลนครเชียงใหม่ ซึ่งมีผู้เข้าร่วมอบรมการฟ้อนเล็บหลัก ณ ตอนนั้น คือ กลุ่มสตรีในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ จึงเป็นการอบรมครั้งใหญ่ของแม่ครูบัวเรียว และต่อมาเป็นพิธีไหว้ครูเนื่องในการฟ้อนพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560 ซึ่งมีช่างฟ้อน จำนวน 2,500 คน เข้าร่วมพิธี

ภาพที่ 2 การอบรมประจำปี 2560 โครงการสืบสานศิลปะการแสดงพื้นเมืองล้านนา
ที่มา: (แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์, 2560)

สำหรับความแตกต่างของการขึ้นชั้นครูรับเป็นศิษย์ในการอบรมจะแตกต่างที่จำนวนคน ซึ่งการรับศิษย์ในการอบรมจะมีจำนวนมากกว่าการรับศิษย์เป็นรายบุคคล จึงทำให้มีขั้นตอนของการดำเนินพิธีกรรมเพิ่มเติมจากการรับศิษย์ตัวต่อตัว โดยรายละเอียด ดังนี้

1. ชั้นครู

- มะพร้าว จำนวน 1 ลูก
- กล้วย จำนวน 1 หวี
- อ้อย จำนวน 1 ท่อน
- ผ้าขาว ผ้าแดง จำนวนอย่างละ 1 เมตร
- กรวยดอกไม้สีขาว ประกอบด้วยรูป 3 เล่ม เทียน 2 เล่ม ข้าวตอก จำนวน 16 กรวย
- กรวยหมากพลูด้านในประกอบด้วย ใบพลู 4 ใบ หมาก 4 ชิ้น (ก้อม) จำนวน 16 กรวย
- น้ำมัน ส้มป่อย น้ำเปล่า และเงินชั้นครู ขึ้นอยู่กับหน่วยงาน หรือองค์กรจัดสรร
- เครื่องไหว้ เพิ่มเติม มะพร้าว จำนวน 1 ทะลาย กล้วย จำนวน 1 เครือ ขนมหวาน ผลไม้ หัวหมู และไก่ต้ม จำนวน 1 คู่

2. ขั้นตอนในพิธีไหว้ครู

- แม่ครูและหน่วยงานจะกำหนดวันประกอบพิธีไหว้ครูร่วมกัน
- ทำพิธีไหว้ครูในวันแรกของการอบรม
- จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย กล่าวคำไหว้พระ และสวดมนต์
- แม่ครูกล่าวคำโยงครู
- พรมน้ำมันส้มป่อยให้กับผู้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งจะถือเป็นการรับเป็นศิษย์
- ตั้งชั้นครูไว้ตามวันในการอบรมเมื่อสอนผู้เรียนเสร็จตามกำหนดจึงทำการปลดชั้นครู

3. วิธีการดำเนินงานของศิษย์

ผู้เข้าร่วมพิธีจะนำกรวยดอกไม้สีขาว ธูป เทียน และเงิน จำนวน 25 บาท เข้าร่วมพิธี เพื่อเป็นการแสดงออกถึงการมีส่วนร่วมในพิธีไหว้ครูดังกล่าว

ภาพที่ 3 ประกอบพิธีอบรมโครงการสืบสานศิลปะการแสดงพื้นเมืองเชียงราย ปี 2562
ที่มา: (แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์, 2562)

พิธีไหว้ครูประจำปี

พิธีไหว้ครูประจำปี เป็นพิธีที่ปฏิบัติสืบทอดกันตามแต่ละสำนัก ตั้งแต่การกำหนดวันประกอบพิธี บางสำนักจะเริ่มประกอบพิธีในวันพฤหัสบดีของวันปีใหม่เมือง (วันสงกรานต์) บางสำนักปฏิบัติตั้งแต่เดือน 7 เหนือ ส่วนสำนักของแม่ครูบัวเรียว จะเริ่มทำพิธีไหว้ครูประจำปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 โดยยึดถือจารีตปฏิบัติในเดือน 9 วันขึ้น 9 ค่ำ ซึ่งตรงกับช่วงเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนมิถุนายน แต่ในปัจจุบันในการปฏิบัติให้อยู่ในช่วงเดือน 9 จะยึดถือตามฤกษ์ความสะดวกของลูกศิษย์ซึ่งส่วนมากประกอบอาชีพแตกต่างกัน และมีวันหยุด คือ วันเสาร์ อีกทั้งปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่ง คือ ลูกศิษย์เป็นนักเรียนและนักศึกษาในกลุ่มสถาบันการศึกษา โดยลูกศิษย์กลุ่มนี้จะเรียนอยู่ในวันปกติ และหยุดในช่วงเสาร์ - อาทิตย์ อีกปัจจัยหนึ่ง คือ สถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา จะจัดพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์และดนตรีพื้นบ้านเป็นประจำ ทำให้แม่ครูบัวเรียวต้องเข้าร่วมในการประกอบพิธีของสถาบันการศึกษาดังกล่าว ทั้งนี้ ในการเลือกวันเดือน 9 วันขึ้น 9 ค่ำ เป็นวันประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี เนื่องจากเป็นวิธีปฏิบัติตามความเชื่อของสำนักที่ครูบาอาจารย์ผู้ล่วงลับจะมารับเอาของถวายประจำปี ก่อนช่วงเข้าพรรษา ซึ่งเชื่อกันว่า ในช่วงเข้าพรรษานั้นครูบาอาจารย์เหล่านั้นจะไปปฏิบัติธรรมบนสรวงสวรรค์ ตลอดระยะเวลาเข้าพรรษา

ครูบาอาจารย์ที่ทำการไหว้ในพิธีไหว้ครูประจำปี ได้แก่ พระวิษณุกรรม ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าผู้สร้างโลก รวมถึงดนตรีและนาฏศิลป์ ซึ่งปรากฏในคำกล่าวไหว้ครูของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ พระพิฆเนศ มีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จ พระครูปทุมมาลังการ อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีทรายมูล ผู้มีคุณูปการต่อคณะดนตรี-ช่างฟ้อนวัดศรีทรายมูล ในการเป็นพระผู้อุปถัมภ์ ส่งเสริมนักดนตรีและช่างฟ้อนวัดศรีทรายมูลจนมีชื่อเสียง พ่อครูกุย สุภาวสิทธิ์ และพ่อครูโม ใจสม ซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ที่สร้างแม่ครูบัวเรียวให้ประสบความสำเร็จในชีวิตปัจจุบัน

ภาพที่ 4 แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี 2562
ที่มา: (แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์, 2562)

ในการประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี จะมีเครื่องสังเวยที่ประกอบด้วยอาหารคาว อาหารหวาน ซึ่งมากกว่าพิธีรับศิษย์ตัวต่อตัว และศิษย์ที่เข้าร่วมอบรมเป็นอย่างมาก โดยถือปฏิบัติว่า ในแต่ละปีจะต้องทำพิธีเลี้ยงครูบาอาจารย์ หรือพิธีไหว้ครู ด้วยเครื่องสังเวย อาหาร คาว และหวานอย่างพร้อมบริบูรณ์ ซึ่งมีองค์ประกอบและพิธีปฏิบัติ ดังนี้

1. ชั้นครู

- ชั้นครูฟ้อนสาวไหม จะมีองค์ประกอบเช่นเดียวกับชั้นครูรับเป็นศิษย์
- ชั้นครูฟ้อนดาบ จะมีองค์ประกอบเช่นเดียวกับชั้นครูรับเป็นศิษย์ แต่แตกต่างกันที่จำนวนของกรวยดอกไม้ ซึ่งมีจำนวน 12 กรวย กรวยหมากพลู จำนวน 12 กรวย
- ไก่ต้ม จำนวน 1 คู่
- หัวหมู จำนวน 1 หัว
- ผลไม้
- ขนมหวาน
- มะพร้าว จำนวน 1 ทะลาย อ้อย จำนวน 3 ต้น หรือมากกว่านั้นขึ้นอยู่กับกรนำของไหว้ มาร่วมประกอบพิธีของลูกศิษย์

ในพิธีดังกล่าวนี้ยังประกอบด้วยเครื่องบูชาพระพิฆเนศ ได้แก่ นม เนย และขนมหวาน ในการประกอบพิธีเพื่ออัญวยอวยพรให้ประสบความสำเร็จแก่แม่ครูและลูกศิษย์ทุกคนอีกด้วย

ภาพที่ 5 เครื่องประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี 2562

2. ขั้นตอนในพิธีไหว้ครู

การดำเนินพิธีไหว้ครูประจำปี จะเริ่มพิธีในช่วงเช้า เวลาประมาณ 09.00 น. ด้วยการนำสวดมนต์ ไหว้พระ กล่าวอัญเชิญเทวดา และกล่าวคำโยงครู โดยแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ และลูกศิษย์ที่ได้รับมอบหมาย ในการทำหน้าที่กล่าวอัญเชิญครู เมื่อกล่าวเสร็จจะเป็นพิธีปักธูปถวายเครื่องสังเวย จากนั้นเป็นการแสดงถวายมือ เริ่มจากการพ้อนสาวไหม พ้อนเล็บ พ้อนดาบ พ้อนเชิง การละเล่น และพ้อนอื่น ๆ ที่ลูกศิษย์เตรียมมาแสดง ถวายครู หลังจากเสร็จพิธีกรรมในภาคเช้าจะต้องกล่าวคำลาเครื่องสังเวย และในภาคบ่ายเริ่มการแสดงถวายมือ ของลูกศิษย์ในแต่ละหน่วยงาน

3. วิธีการดำเนินงานของศิษย์

ในการดำเนินงานแต่เดิมจะเป็นการบอกล่าวแก่ลูกศิษย์ที่ว่างเว้นจากการทำงานให้มาร่วม พิธีไหว้ครูประจำปี แต่เมื่อ พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา การประกอบพิธีไหว้ครูเป็นพิธีใหญ่ขึ้น เนื่องจากแม่ครูบัวเรียว เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากยิ่งขึ้น และเมื่อได้รับพระราชทานรางวัลพระสิทธิดาตาทองคำ จากกรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อปี พ.ศ. 2549 ยิ่งทำให้ลูกศิษย์ต่างแสดงความชื่นชมยินดี และ เข้าร่วมพิธีไหว้ครูมากยิ่งขึ้น จากนั้นเมื่อมีการจัดโครงการอบรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 ที่ได้รับการสนับสนุน งบประมาณในการดำเนินโครงการถ่ายทอดศิลปะการแสดงจากหน่วยงานภาครัฐ ยิ่งทำให้จำนวนลูกศิษย์เพิ่มขึ้น อย่างรวดเร็ว

ลูกศิษย์ที่เข้าร่วมงานดังกล่าวไม่เพียงแต่เข้าร่วมงานเท่านั้น แต่ยังร่วมกันในการเตรียมพิธีไหว้ครู และจัดเก็บให้เป็นที่เรียบร้อย โดยเริ่มตั้งแต่วันดำเนินงานก่อน 1 วัน ซึ่งลูกศิษย์จะแบ่งฝ่ายงานในการรับผิดชอบ และร่วมดำเนินงาน ตั้งแต่การจัดเตรียมสถานที่ การเตรียมข้าวของในงาน การเตรียมเครื่องสังเวย การเตรียม ชันครู เมื่อถึงวันงานจะทำหน้าที่แบ่งหน้าที่ในการเป็นพิธีกร หน้าที่ประจำพิธีสงฆ์ หน้าที่ประจำพิธีไหว้ครู โดยได้รับความร่วมมือจากสาขาวิชาดนตรีและนาฏศิลป์ ชมรมช่วงศิลป์ มหาวิทยาลัยพะเยา ชมรมสืบสานล้านนา มหาวิทยาลัยนเรศวร ชมรมดนตรีไทย - พื้นเมือง ชมรมนาฏศิลป์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ชมรมรักษศิลป์ล้านนา จากอำเภอเชียงแสน จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนาภาคพายัพ เชียงใหม่ ในการร่วมดำเนินงาน อย่างต่อเนื่องทุกปี

การประกอบพิธีไหว้ครูให้กับสถาบันการศึกษาประจำปี

การประกอบพิธีไหว้ครูให้กับสถาบันการศึกษาเป็นประจำปี เป็นพิธีที่สถานศึกษาระดับอุดมศึกษาได้ดำเนินการจัดพิธีไหว้ครูประจำปีในมหาวิทยาลัยที่ชมรมทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา โดยมหาวิทยาลัยแห่งแรกที่แม่ครูบัวเรียว ได้เข้าร่วมประกอบพิธีดังกล่าว คือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประมาณปีการศึกษา 2529 เป็นปีที่ชมรมพื้นบ้านล้านนาได้มาศึกษาการฟ้อนสาวไหมจากแม่ครูบัวเรียว และได้เชิญแม่ครูบัวเรียวเป็นผู้ประกอบพิธีในการขึ้นชั้นครูประจำปีของชมรม

ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 แม่ครูบัวเรียว ได้เข้าร่วมประกอบพิธีไหว้ครูให้กับชมรมสืบสานศิลปวัฒนธรรมไทย มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง มาอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นชมรมดนตรีไทย - พื้นเมือง และชมรมนาฏศิลป์ ต่อมามหาวิทยาลัยพะเยาจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2553 ทำให้แม่ครูบัวเรียว ได้เข้าร่วมเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครูให้กับลูกศิษย์ในชมรมช่วงศิลป์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 จวบจนปัจจุบัน และสาขาวิชาดนตรีและนาฏศิลป์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ ในปี พ.ศ. 2562

ภาพที่ 6 แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ประกอบพิธีไหว้ครู

ณ มหาวิทยาลัยพะเยา

ที่มา: (ชมรมช่วงศิลป์ มหาวิทยาลัยพะเยา, 2565)

ในการจัดเตรียมเครื่องชั้นครูของสถาบันการศึกษาจะเป็นการจัดเตรียมไหว้ครูในหลายสายสกุลช่างพื่อน
ในส่วนดำเนินของแม่ครูบัวเรียว จะให้สถาบันการศึกษาดำเนินการจัดเตรียมเครื่องไหว้หรือเครื่องสังเวย
ตามแบบการอบรมกลุ่มคน ส่วนอาหารคาวหวานขึ้นอยู่กับวิธีปฏิบัติของสถานศึกษาแต่ละแห่ง ดังนี้

1. ชั้นครู

- มะพร้าว จำนวน 1 ลูก
- กล้วย จำนวน 1 หวี
- อ้อย จำนวน 1 ท่อน
- ผ้าขาว ผ้าแดง จำนวนอย่างละ 1 เมตร
- กรวยดอกไม้สีขาวในกรวยประกอบด้วยธูป จำนวน 3 เล่ม เทียน จำนวน 2 เล่ม ข้าวตอก
จำนวน 16 กรวย
- กรวยหมากพลู ประกอบด้วย ใบพลู จำนวน 4 ใบ หมาก จำนวน 4 ชิ้น (ก้อม) จำนวน
16 กรวย
- น้ำมัน ส้มป่อย น้ำเปล่า และเงินชั้นครู จำนวน 500 บาท

ภาพที่ 7 ชั้นครูในการจัดงานของสถานศึกษา พิธีไหว้ครูภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา ปี 2565

ชมรมช่วงศิลป์ มหาวิทยาลัยพะเยา

ที่มา: (ชมรมช่วงศิลป์ มหาวิทยาลัยพะเยา, 2565)

2. ขั้นตอนในพิธีไหว้ครู

ดำเนินการตามกำหนดการของสถานศึกษา ในการกล่าวคำโยงครู แต่เมื่อถึงขั้นตอนของแม่ครู บัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ดำเนินการ คือ ยกชั้นขึ้นเหนือศีรษะ อธิษฐานต่อครูอาจารย์ในการกระทำพิธีดังกล่าว กล่าวนะโม 3 จบ ต่อด้วยการกล่าวคำไหว้ครู จากนั้นดำเนินการตามกำหนดการของแต่ละสถานศึกษา

3. วิธีการดำเนินงานของศิษย์

มหาวิทยาลัยหรือสถาบันการศึกษาจะจัดหาวันมงคลในการดำเนินงาน ประสานพ่อครูและแม่ครู จากนั้นจึงได้เขียนโครงการและวางแผนการดำเนินงาน โดยก่อนวันงานจะเริ่มต้นด้วยการจัดเตรียมเครื่องไหว้ หรือชั้นครู ให้พร้อมกับการจัดงานไหว้ครู ในส่วนของชั้นครูแม่ครูบัวเรียว นั้น จะดำเนินการจัดเตรียมตามที่แม่ครูบัวเรียว ได้แจ้งและกำหนดไว้

บทสรุป

ไหว้ครู เป็นพิธีที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดู โดยถูกนำมาใช้ในประเทศไทย ทั้งในระบบ การศึกษา คือ โรงเรียน เริ่มจากโรงเรียนวัด พิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีที่ได้จัดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระสงฆ์ ผู้ให้ความรู้ โดยนักเรียนนำดอกไม้ กล้วยแพรง ดอกเข็มทำพิธีไหว้ครู และกำหนดคำกล่าวไหว้ครู โดยพระยา ศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นผู้แต่งคำกล่าว แต่ยังมีพิธีไหว้ครูที่ใช้สำหรับพิธีกรรมทางด้านดนตรี และนาฏศิลป์ที่ใช้ไหว้เทพเจ้าในศาสนาฮินดูของบรรดานักดนตรีและนางรำ ซึ่งส่งผลต่อพิธีไหว้ครูในรูปแบบ ของพื้นบ้านมาอีกขั้นตอนหนึ่ง

พิธีไหว้ครูดนตรีนาฏศิลป์แบบพื้นบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งของล้านนา ไม่ได้เป็นการไหว้เทพเจ้า แต่เน้นการไหว้ครูที่เป็นผี ซึ่งความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาคือผี เรียกว่าผีเหล่านั้นว่า “ผีครู” รูปแบบ เครื่องไหว้ ขั้นตอน พิธีกรรม รวมถึงการกำหนดวัน จะขึ้นอยู่กับแต่ละสำนักว่า มีข้อบัญญัติ กฎเกณฑ์ในการไหว้ เป็นไปในรูปแบบใด ปรากฏพิธีไหว้ครูที่เป็นผีบรรพบุรุษผู้มอบวิชาความรู้เหล่านี้ ทั้งสายสกุลช่าง สายสกุลช่างพ่อน และนักดนตรี แต่ละสำนักก็มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง รวมถึงจารีตและวิธีปฏิบัติ

การศึกษารูปแบบพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นเมืองล้านนา ของวราภรณ์ ไชยวงศ์ญาติ ในการศึกษาารูปแบบ การไหว้ครูของพ่อครูคำ กาไวย์ แม่ครูเฉลิมศรี พรหมสุวรรณ และ แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เมื่อปี 2552 ในการศึกษาครั้งนี้มุ่งเน้นศึกษารูปแบบ และพิธีไหว้ครูของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ในขณะที่ได้รับการยกย่อง ให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน - ช่างพ่อน) พ.ศ. 2559 ซึ่งเป็นรูปแบบพิธี ที่มีการปรับปรุงให้เข้ากับสถานการณ์และยุคสมัย ปัจจุบันในปี พ.ศ. 2565 โดยแม่ครูเป็นผู้มีประสบการณ์ ในการประกอบพิธีกรรม การให้คำปรึกษา และการปฏิบัติตัวดังกล่าวในหลากหลายสถานการณ์ในการประกอบพิธี ตั้งแต่ 1. ประกอบพิธีไหว้ครูในพิธีรับศิษย์ 2. ประกอบพิธีไหว้ครูในการอบรมคนจำนวนมาก และ 3. ประกอบ พิธีไหว้ครูให้กับสถานศึกษา และประกอบพิธีไหว้ครูประจำปี

อภิปรายผล

รูปแบบพิธีไหว้ครูพื้นเมืองล้านนาของแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ สามารถอธิบายด้วยทฤษฎีสัมพันธ์สัญลักษณ์ ดังต่อไปนี้

ปัจจัยที่ส่งเสริมกระบวนการจัดงานไหว้ครู อธิบายตามทฤษฎีสัมพันธ์สัญลักษณ์ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติของการกระทำระหว่างกัน (Nature of Interaction) ในสังคมมนุษย์ระหว่างครูกับศิษย์ ครูกับศิษย์ใหม่ ศิษย์ปัจจุบันกับศิษย์ปัจจุบัน และศิษย์ปัจจุบันกับศิษย์ใหม่ ผ่านพิธีกรรมของสำนักที่เรียกว่าพิธีไหว้ครู ซึ่งเป็นการให้ความสัมพันธ์ทางสังคม ทำให้บุคคลปรับตัวและโลกทัศน์กับความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมในการแสดงออกของครูเจ้าสำนัก คือ แม่ครูบัวเรียว ที่แสดงออกถึงความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์ผ่านพิธีกรรมไหว้ครู ทำให้ลูกศิษย์และบุคคลอื่นได้นำไปเป็นแบบอย่าง

ทางด้านกลุ่มลูกศิษย์ในสำนักสามารถแบ่งตามขั้นตอนของการพัฒนาตัวตน ได้ 3 กลุ่ม คือ

1. ขั้นตอนของการเตรียมตัว แสดงความสัมพันธ์สัญลักษณ์ของกลุ่มศิษย์ใหม่ในสำนัก ซึ่งกลุ่มนี้จะทำการเลียนแบบคนในสำนักด้วยการพ้อนรำ โดยมีต้นแบบสูงสุดที่ต้องทำให้เหมือน คือ แม่ครูบัวเรียว รวมถึงการรำให้เหมือนสมาชิกที่อาวุโสในสำนัก

2. ขั้นให้ความสำคัญกับคนอื่น สมาชิกอาวุโสมิมีบทบาทหน้าที่สำคัญในด้านต่าง ๆ ของสำนัก ซึ่งผ่านประสบการณ์เป็นเวลานาน ในระหว่างกระบวนการนี้เอง บุคคลต้นแบบ และศิษย์ในสำนักจะทำหน้าที่ในการเข้าร่วมและจัดการทำงานของพิธีไหว้ครูตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย กระจายหน้าที่รับผิดชอบ และดูแลศิษย์ใหม่ที่เข้ามาร่วมการดำเนินงาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่พบจากการร่วมมือในการดำเนินงานไหว้ครูประจำปี หรืองานอบรมให้ความรู้ทางด้านนาฏศิลป์พื้นบ้านแต่ละครั้ง

3. ขั้นการรู้จักชุมชนหรือสังคม เป็นการแสดงความสัมพันธ์จากแม่ครูบัวเรียว ต่อศิษย์อาวุโส ศิษย์ปัจจุบัน รวมถึงศิษย์ใหม่ ด้วยการมอบหมายหน้าที่ในการทำงาน การให้รางวัลกำลังใจแก่ศิษย์ ตามลำดับประสบการณ์หน้าที่ และภาระงานที่ได้รับมอบหมาย ทั้งนี้ ศิษย์ที่อยู่ในสำนักเป็นระยะเวลายาวนาน จะเป็นผู้ที่สร้างความสัมพันธ์ผ่านกิจกรรมไหว้ครู ผู้ที่อาวุโสสุดจะมีหน้าที่ในการแบ่งงาน กระจายงาน สร้างกระบวนการทำงาน ผู้ที่อาวุโสน้อยจะลงมาช่วยกันทำหน้าที่ ช่วยกันควบคุม และแก้ปัญหาระหว่างการดำเนินงาน ส่วนกลุ่มน้องใหม่จะมีหน้าที่ดำเนินงานตามที่ได้รับมอบหมาย โดยการทำงานของทั้ง 3 กลุ่มนี้ ย่อมเกิดปัญหาในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีไหว้ครูประจำปี และโครงการอบรมของแม่ครูบัวเรียวในแต่ละครั้ง ซึ่งจะเกิดความหมายในการปฏิบัติงานแต่ละครั้ง โดยมีจุดสูงสุดของศรัทธา คือ แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ และครูบาอาจารย์ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ที่ก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. สร้างกระบวนการยึดเหนี่ยวทางจิตใจให้กับลูกศิษย์ โดยมีแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ เป็นผู้ดูแล และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ทั้งกระบวนการทำรำ รูปแบบการไหว้ครู และสถานที่ในการทำกิจกรรมหรือพิธีกรรม คือ บ้านของแม่ครูบัวเรียว

2. สร้างความเคารพซึ่งกันและกันในห้อง ในการทำงานต่างๆ เมื่อจัดโครงการ กิจกรรม หรือพิธีไหว้ครู ประจำปี ศิษย์รุ่นพี่จะร่วมใจเข้ามาดำเนินงานอย่างพร้อมเพรียงไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ หรือ จังหวัดใดก็ตาม ยินดีเข้ามาช่วยจัดและดำเนินงานทุกครั้ง แต่การทำงานมีระบบในการแบ่งงานจากศิษย์ผู้มีความชำนาญเป็นผู้กระจาย ด้วยการแบ่งฝ่ายรูปแบบการทำงาน ทั้งนี้ ไม่ได้ยึดถือว่า ใครอายุมากจะต้องเป็นผู้มอบหมาย แต่จะยึดถือตามประสบการณ์ทำงานในห้องบ้านสาวใหม่เป็นสำคัญ ศิษย์ทุกคนจะเคารพ ฟังเหตุผล และร่วมกันดำเนินงานให้สำเร็จทุกครั้ง

3. สร้างความสามัคคีในห้อง จากการดำเนินงานในการสร้างกระบวนการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และสร้างความเคารพซึ่งกันและกัน นำมาสู่ความสามัคคีในห้อง แม่ครูบัวเรียว กล่าวว่า “ความสุขของแม่กับลูกศิษย์ลูกหา แม่ภูมิใจมากที่ลูกเขาไปได้ผิตหัวทะเลาะกัน” (บัวเรียว รัตนมณีภรณ์, สัมภาษณ์ 15 เมษายน 2565)

4. เกิดกระบวนการทำงานร่วมกันของลูกศิษย์ในการดำเนินงาน เป็นการสร้างระบบและกระบวนการทำงาน เมื่อดำเนินงานแต่ละครั้งลูกศิษย์แต่ละคนที่เป็นผู้ร่วมดำเนินงานจะรู้หน้าที่ และระบบของตัวเองในแต่ละครั้งว่าในการดำเนินงานมีหน่วยงานใดบ้าง และตนเองเหมาะสมหรือต้องการดำเนินงานในฝ่ายไหน และต้องมีลำดับการทำงานอะไรบ้าง

5. สร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับลูกศิษย์ในการแสดงออก พิธีไหว้ครูเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่นอกจากจะบ่งบอกถึงความเคารพ ความนอบน้อมต่อครูบาอาจารย์ ยังเป็นพิธีที่ทำให้ลูกศิษย์มีพื้นที่แสดงออก ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ เมื่อจัดพิธีไหว้ครูประจำปี หรือไหว้ครูในสถานศึกษาแล้ว เสมือนเป็นสนามให้ลูกศิษย์ได้นำเอาวิชาความรู้ที่ได้เรียนมาแสดงอวดฝีมือแก่เพื่อนร่วมสำนัก และครูบาอาจารย์ ซึ่งสามารถที่จะติเตียนและให้ข้อเสนอแนะในการแสดงออกถึงศิลปะการแสดงนั้นได้ การแสดงออกในทางอ้อม เปรียบเสมือนเป็นการบอกรับว่า เป็นศิษย์ของสำนักใดสำนักหนึ่ง เมื่อคนกลุ่มอื่นมาพบเห็นจึงเกิดความพึงพอใจ เมื่อครี้อายุทางธุรกิจทางด้านการท่องเที่ยว หรือด้านศิลปวัฒนธรรม และสามารถนำไปร่วมแสดงงานหรือเกิดการจ้างงานขึ้นได้

ในการวิเคราะห์รูปแบบการไหว้ครูสายสกุลช่างพ่อนแม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ตามแนวความคิดเรื่ององค์การสังคมพาร์สัน พบว่า ผู้กระทำพิธี คือ แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ ได้กระทำการดังกล่าวแต่ครูบาอาจารย์ผู้ล่วงลับ เป้าหมายเพื่อไม่ให้ปฏิบัติผิดจารีต กระทำแก่ตนเองเป้าหมายเพื่อเกิดความเป็นสิริมงคลต่อครูบาอาจารย์และตนเอง กระทำแก่ลูกศิษย์เพื่อให้อาศัยความเชื่อ และศรัทธาต่อการเรียนการสอน ด้วยวิธีหรือกระบวนการในการขึ้นชั้นครู โดยมีรูปแบบในการประกอบพิธีเป็นสถานการณ์ที่สำคัญ ตั้งแต่การเตรียมความพร้อมในการประกอบพิธี ตั้งแต่วันเตรียมงาน วันดำเนินงาน พิธีกรรมที่ดำเนินการตามแบบจารีต พิธีกรรมที่สร้างเสริมขึ้นให้เหมาะสมกับสถานการณ์ในแต่ละยุคสมัย จนเป็นบรรทัดฐานให้กับลูกศิษย์ในการจัดงาน และในการจัดการเรียนการสอน เพื่อเป็นแนวปฏิบัติให้กับลูกศิษย์

รูปแบบและพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา ควรมีการศึกษาในสำนักต่าง ๆ ของล้านนา เพื่อศึกษารูปแบบ พิธีกรรม กระบวนการ และสร้างเป็นวิถีปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ที่ดำเนินกิจกรรมดังกล่าวเมื่อเข้าสู่ระบบการศึกษาแล้ว ผู้จัดกิจกรรมสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางปฏิบัติได้อย่างเข้าใจ อย่างไรก็ตามพิธีไหว้ครูนาฏศิลป์พื้นบ้านล้านนา ไม่ได้เป็นเฉพาะเครื่องมือ และกระบวนการทางสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้คนร่วมอนุรักษ์ ส่งเสริม สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของชาติให้พัฒนา และคงอยู่กับชาติไทยสืบไป

เอกสารอ้างอิง

กรม, ส่งเสริมวัฒนธรรม. (2559). *คำประกาศเกียรติคุณศิลปินแห่งชาติ นางบัวเรียว รัตนมณีภรณ์*. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.

จิรัชชาติ สันติยศ. (2551). *พระราชชายาเจ้าดารารัศมี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2554). *คนเมืองประวัติศาสตร์ล้านนาสมัยใหม่ (พ.ศ.2317-2553)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2.) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธิดินัดดา มณีจันทร์ และยุทธการ ชันชัย. (2552). *ศิลปะการแสดงพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.

บ้านจอมยุทธ. (2543). *ทฤษฎีโครงสร้าง – หน้าที่*. สืบค้นจาก <https://www.baanjommyut.com>

บัวเรียว รัตนมณีภรณ์. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (การแสดงพื้นบ้าน – ช่างฟ้อน) พุทธศักราช 2559 . (15 เมษายน 2565). สัมภาษณ์.

พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2556). *แนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และการประยุกต์เพื่อการพัฒนาสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รัชณี วิศิษฐ์โรตม. (2557). *วิถีกลองจ้อย: ย่ำอย่างสู่เส้นทางภายในการพัฒนามิติภายในผ่านกระบวนการฝึกกลองจ้อยมงคล*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.

รัตนะ ตาแปง. (2562). *กระบวนการสร้างเครือข่ายศิลปะการแสดงพื้นเมืองล้านนา กรณีศึกษา: พ่อครูคำกาไว้วัย แม่ครูบัวเรียว รัตนมณีภรณ์ และเครือข่ายระดับภาค*. การประชุมวิชาการด้านความก้าวหน้าทางศิลปวัฒนธรรม และการออกแบบระดับชาติ ครั้งที่ 1. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ร่วมกับคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และคณะวิจิตรศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. วันที่ 17 พฤษภาคม 2562.

วราภรณ์ ไชวงศัญญาติ. (2552). *พิธีไหว้ครูที่อนเมือง*. ช่วงฝน: รวบรวมบทความไหว้ครู สรรพสล่าล้านนา ฉบับสมโภชศาลาพระจตุรทิศและยกฉัตรมณฑปพระพิฆเนศ. เชียงใหม่: สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

ศิลปวัฒนธรรม. (2528). *ประเพณีไหว้ครู มาจากไหน? จากคติพราหมณ์ ถึงสมัยกรมพระยาดำรงฯ และแบบพิธีราชการ*. สืบค้นจาก <https://www.silpa-mmag.com/culture>

สงกรานต์ สมจันทร์. (2559). *ประวัติคนตรีล้านนา*. กรุงเทพฯ: จรัสสินทวงศ์การพิมพ์.

สนั่น ธรรมธิ. (2553). *นาฏดุริยการล้านนา – ฟ้าอันเจิ่ง*. สืบค้นจาก <http://www.openbase.in.th/node/6928>

สร้อยดี อ่องสกุล. (2551). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). นนทบุรี: อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์.

สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *ไหว้ครู 23 พฤศจิกายน 2562*. สืบค้นจาก <https://royalsociety.go.th>

สำนักงานราชบัณฑิตยสถาน. (2554). *ไหว้ครู 7 เมษายน 2554*. สืบค้นจาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges>

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงราย. (2555). *พจนานุกรมยวนล้านนา – ไทยปวิวรรต ฉบับ 750 ปี เมืองเชียงราย*. เชียงราย: ล้อล้านนา.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์*. พิมพ์ครั้งที่ 1 . กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.